

Interview met Tim Jackson

Op 22 september werd in Antwerpen de Nederlandse vertaling van het boek Prosperity Without Growth van Tim Jackson onder grote publieke belangstelling voorgesteld. Welvaart zonder groei is een bijzonder boek, dat op een heldere manier het dilemma van de groei uitlegt en ook aangeeft in welke richting we een uitweg kunnen zoeken voor onze economie. Het zoeken naar een stabiele steady-state-economie verdient alle steun. Het boek van Jackson komt dan ook op het juiste moment, en de enorme internationale respons op zijn boek bewijst dat hij een gevoelige maar essentiële snaar heeft geraakt. We konden de auteur strikken voor een gesprek over enkele vragen die zijn boek oproept.

In het eerste hoofdstuk van uw boek gaat u uitgebreid in op de staat van de planeet. De klimaatuitdaging, schaarser wordende grondstoffen. Je zou kunnen zeggen dat het oorspronkelijke rapport van Limits to Growth er helemaal niet zo ver naast zat. Waarom is het zo moeilijk voor ons om iets te aanvaarden dat in wezen zo evident is: een eindige planeet?

*Limits to Growth kwam uit in een bijzonder tijdvak, en het is boeiend daar terug naar te kijken. Waar stonden we, in de vroege jaren 70? Er waren verschillende dingen aan de gang. We hadden net de jaren van *peace and love* gehad, in een tegencultuur. En dat op de rug van een naoorlogse consensus rond de welvaartsstaat. En we begonnen toen de effecten te zien van de technologische vooruitgang, en dan vooral op het vlak van grondstoffen. De toenemende materiële aspiraties werden gezien als de basis van het economisch gebeuren. Dit was een zeer onaangenaam moment om te gaan zeggen dat de grondstoffenbasis beperkt was, en de planeet eindig. Wat we in de plaats daarvan deden, was zeggen: zie eens hoe slim we zijn, we kunnen alles nog efficiënter aanpakken. Technologie zou ons bevrijden. In de jaren '70, '80 en misschien nog meer in de jaren '90 was er die overheersende retoriek van technologie, efficiëntie, ecologische modernisering, en het idee dat een ont koppeling mogelijk zou zijn. We hadden het idee dat we zouden kunnen ontsnappen aan die val. Maar langzaam zagen we dat diezelfde onhandelbaarheid bleef. We maakten niet de vooruitgang die we hoopten. De voorspellingen van *Limits to Growth* zaten er niet zo ver naast. Er kwamen nog hardnekkiger problemen bij, zoals de klimaatverandering, waarin we nog geen vooruitgang hadden geboekt. Het heeft ons dus die veertig jaar gekost om goed te beseffen wat er aan de hand is. Wat er ook gebeurde in die veertig jaar, is het argument van Herman Daly over een 'lege' en een 'volle' wereld. De wereld van de jaren '60 en '70 was nog leger van een industriële samenleving dan de huidige. Die wereld is nu veel voller, omdat het systeem exponentieel groeit. En dat is de wereld waarin de grenzen van een eindige planeet hun tenten komen opslaan.*

In het boek is er ook veel aandacht voor de recente financiële crisis. U schreef het boek terwijl die crisis volop aan de gang was. Gaf die crisis u een extra bevestiging dat het groeimodel niet werkt?

Het maakte het schrijven in de eerste plaats niet zo gemakkelijk. De dingen rondom mij veranderden heel snel, terwijl ik aan het schrijven was. Ik werd bijna geobsedeerd door de steeds veranderende aard van de statistieken, de argumenten die heen en weer gingen, over de financiële sector en de economische herstelprogramma's. Het

was een heel intense manier om een boek te schrijven. Maar wat het duidelijk deed, was het boek verankeren in een derde verhaallijn. De eerste lijn gaat over de ecologische grenzen. De tweede lijn gaat over sociale gelijkheid en kwaliteit van leven. En de derde lijn, die er al wel eerder was, maar nu meer naar de voorgrond kwam, is die van economische veiligheid en de financiële structuur van de economie. Het werd voor mij een fundamenteel inzicht dat de crisis een onvermijdelijk gevolg was van de monetaire expansie, die als bedoeling had consumptiegroei te bevorderen. Het was dus inherent in het model dat de crisis altijd zou komen. Het onderlijnde voor mij nog meer de intensiteit waarmee we een model van consumptiegroei hebben nagejaagd.

Is er volgens u een gelijkenis of een verband tussen de financiële en de ecologische crisis?

Ik heb daar al wel over nagedacht, onder meer over de ideeën rond financiële en ecologische schuld. Er zijn wel resonanties. De duidelijkste resonantie volgens mij is dat de financiële onzekerheid het resultaat was van de onbedoelde neveneffecten van een beleid geïnspireerd door het verlangen om consumptiegroei te bevorderen. En het is ook die expansie van consumptiegroei die de ecologische schuld veroorzaakte en ook de grondstoffenschaarste.

In uw boek maakt u duidelijk dat groei niet leidt tot een grotere gelijkheid binnen, en ook niet tussen landen. Nochtans is groei wel het officiële beleid in zoveel internationale instellingen en de verschillende departementen van zo veel regeringen. Is men bang van een *inconvenient truth*, of wat is er aan de hand?

Het loopt een beetje parallel met de vraag naar het niet willen zien van ecologische grenzen. Het gaat over twee dingen: grenzen niet willen zien en macht. Het gaat over structuren van de macht. Als je geen grenzen ziet, en je wilt ook de structuren van je eigen machtsrelaties in de samenleving niet onderuithalen, dan is groei het juiste spoor om te volgen. En dat om armoede te verminderen, en zo misschien ook ongelijkheid. Men veronderstelt vaak dat door armoede te verminderen ook de ongelijkheid vermindert. Het is interessant om te zien hoe dit alles duidelijk werd in het beleid van Groot-Brittannië de voorbije twintig jaar. Toen de regering van Labour aan de macht kwam, werd er verwacht dat ze meer geïnteresseerd zou zijn in gelijkheid, de dynamiek van machtsrelaties en herverdeling. Vroegere Labourregeringen waren sterk gebouwd rond het idee van herverdeling en het recht van arbeiders op een eerlijk loon. Maar New Labour construeerde zichzelf in de verwerping van dat idee, door te zeggen dat we de economie als geheel moeten laten groeien, waardoor we wie onderaan zit omhoog kunnen tillen. Daarvoor werd de beroemde uitspraak van Kennedy gebruikt dat het opkomend getij alle boten optilt. Het was het idee dat een expansie iedereen beter zou maken en de absolute armoede zou doen verminderen. We zouden misschien een zekere ongelijkheid moeten aanvaarden, en we zouden dan veronderstellen, zoals Kuznets deed, dat ongelijkheid een stijgend pad volgt voor een tijd, waarna dat terug begint te dalen. Maar wat er gebeurde in de politieke realiteit van Labour was dat de ongelijkheid toenam. Die stabiliseerde even, maar ging daarna weer omhoog. Het was een ideologische verbintenis die fout zat op twee fronten. Het was niet zo dat groei ongelijkheid zou verminderen, en men zat ook verkeerd in het negeren van de grenzen. Zodra je verdeling en de kwestie van een eindige taart in het spel brengt, komt ongelijkheid op het toneel.

In het gangbare denken wordt welvaart al snel gelijkgesteld met de mogelijkheid tot consumeren, met koopkracht. Onderliggend daaraan is er een idee van wie de mens in wezen zou zijn: een homo economicus. Gaat u bij uw ideeën over een andere welvaart ook uit van een ander idee over het wezen van de mens?

Dat is een fundamenteel punt. Sinds het schrijven van het boek wordt het voor mij almaar duidelijker dat we een erg smalle visie op wat het betekent om mens te zijn, hebben gecodeerd in het economisch systeem, onze instellingen en onze ideologieën. De reactie van veel mensen op het boek is dat ik zou vragen dat de menselijke natuur moet veranderen. Mijn reactie daarop is nee. De menselijke natuur is veel breder en dieper dan die visie. Het gaat over de expansie van mogelijkheden en over de kans om volledig mens te worden in plaats van over de beperking van onze mogelijkheden. En hoe meer ik erover nadenk, hoe sterker ik ervan overtuigd raak. Dit inzicht wordt ondersteund door de sociale psychologie, anekdotisch bewijs, filosofische en wijsheidstradities. Ik zie dat gangbare beeld steeds meer als een ideologische aberratie. Als je teruggaat naar Adam Smith, en leest wat hij schrijft, dan zie je dat hij een ruimere visie heeft op de mens. Er is alleen die ene fatale vergissing, die vaak geciteerde passage over de 'onzichtbare hand'. Het idee dat het de zelfzuchtige stukjes van de mens zouden zijn die zouden toestaan dat het goede voor allen zich zou kunnen ontwikkelen. Ik denk dat dat een fatale vergissing was. Zelfs met de erkenning dat de mens breder is, toch al je hoop zetten op het nastreven van eigenbelang als de motor voor het sociale goed van allen, is simpelweg fout.

In uw boek beschrijft u het dilemma van de groei: groei is onhoudbaar, maar *degrowth* is onstabiel. Om met een beeld te spreken, het lijkt alsof we in een misschien wel op hol geslagen trein zitten. Is het zo dat we die trein niet kunnen stoppen? Is het zo dat we die trein niet durven stoppen? Of beseffen we gewoon niet dat we misschien wel op een fiets zitten en eigenlijk gemakkelijk alle kanten uit zouden kunnen?

De psychologie van de groei-mythe fascineert me steeds meer. Je komt in situaties terecht waarin je beseft dat het voorbij alle rationaliteit is, dat het gewoon nergens op slaat. Je bent in de nabijheid van iets dat de macht heeft van bijna een godsdienstige overtuiging. Politici moeten de stelling inpassen in hun verhaal dat ze voor groei zijn, ook al is het in die specifieke context helemaal niet noodzakelijk. Ze moeten het blijkbaar doen. Ik ben betrokken geweest bij oefeningen om het verhaal van het boek te herschrijven met het oog op de bedrijfsgemeenschap, en dan voel je die immense druk om positieve dingen te zeggen over groei, ook al zou je het gemakkelijk kunnen vermijden. Je mag toegeven dat de groei die we in het verleden hadden de verkeerde groei was, je mag zeggen dat we een ander soort economie nodig hebben in de toekomst, maar waarom moeten we dan zo nodig zeggen: ja, dit zal een op groei gebaseerde economie zijn. Dit gaat voorbij het zinvolle, het is ten diepste cultureel ingebed. Voor die culturele inbedding zijn er natuurlijk ook redenen. Een van de dingen die ik met het boek wilde doen, was net al die verschillende redenen serieus nemen waarom we tot groei worden aangetrokken. Sommige daarvan zijn erg duidelijk. De schrik bestaat dat we zullen crashen als we de trein proberen te stoppen. Dus niet crashen omdat we tegen een muur zullen vliegen aan het einde van de tunnel, maar enkel omdat we de trein stoppen. Enkel door niet meer vooruit te gaan zal er een destabilisatie komen. En die angst heeft ook een basis, want onze instellingen zijn zo gemaakt dat we groei nodig hebben om de stabiliteit te behouden en mensen een baan te geven.

In het boek is er geprobeerd al die redenen ernstig te nemen, tegelijk met de onduurzaamheid van het systeem. Het boek wil ook de obstakels voor degrowth bekijken. Maar het is duidelijk dat er iets aan de hand is. Het mythische, ideologische en bijna religieuze aspect van het groeiverhaal lijkt toch een beetje te beven.

Het boek legt op een bijna didactische manier alle elementen uit van het groeidebat, bijvoorbeeld in het hoofdstuk over 'ontkoppeling'. Ontkoppeling is een heel verleidelijk idee. Het idee dat we eigenlijk gewoon door kunnen gaan. We zijn blijkbaar erg creatief in het bedenken van dit soort mentale vluchtroutes. Denkt u dat de voorstanders van ontkoppeling eigenlijk zelf geloven dat het mogelijk is? Of willen ze het alleen maar geloven?

Ik denk dat ze het wel degelijk geloven. En de reden dat ik dat weet is: ik geloofde het ook. Ik heb zo'n tien jaar van mijn leven besteed aan die overtuiging. Ik werkte rond schone en duurzame technologie, aan scenario's waarin technologische ontkoppeling plaatsvond. Dat deed ik op basis van parameters die ik in de literatuur vond. Maar daarbij stelde ik me niet de echte kritische vragen: waarom doen we het en hoe snel zullen we het moeten doen om groei overleefd te houden? Ik weet dat er mensen zijn die nu een hekel aan mij hebben omdat ik zei wat ik te zeggen heb over ontkoppeling. Mensen die enkele jaren geleden mijn dichtste bondgenoten waren, omdat we samen werkten aan dit idee van technologische transformatie ten voordele van duurzaamheid. Ik denk nog steeds dat het idee van ontkoppeling, het loskoppelen van economische activiteit van ecologische impact, en zeker ook menselijk welzijn van ecologische impact, een zeer belangrijk idee is. De mythe is niet dat ontkoppeling niet belangrijk zou zijn, de mythe is dat we er wel zullen komen enkel door ontkoppeling.

Elke ontkoppeling is dus goed, maar – en dat is misschien een ethische vraag – kunnen we wel doorgaan met aan de mensen te zeggen dat we altijd een win-winsituatie zullen hebben?

Nee, dat idee is fout, als je het eng invult. Zelfs toen ik werkte rond ontkoppeling was het eigenlijk al duidelijk dat we niet in een win-winsituatie zaten. Het was duidelijk dat er wel degelijk win-winsituaties waren, maar het was even duidelijk dat ze beperkt waren. Ze gingen maar zo ver. En de meest transformationele dingen werden niet uitgevoerd, want ze waren win-verlies. Tenminste voor sommige mensen.

Moeten we het dan niet duidelijker zeggen? Veel mensen zijn bang van de transitie die eraan komt. Maar helpt het uiteindelijk wel als we blijven zeggen dat er een win-win in zit? Hoe langer we wachten, hoe moeilijker het zal worden.

Er zijn verschillende versies van dat win-winargument. Als het win-winargument is dat we ontkoppeling kunnen hebben, maar tegelijkertijd ook groei, dan vind ik het ten gronde immoreel om dat te blijven verkondigen. Als het argument is dat we een beter leven kunnen leiden door minder materialistisch te leven, dan is dat al iets anders. Het is mogelijk dat we aan dit idee kunnen vasthouden, maar het is moreel een beetje moeilijk wanneer dat in de feiten betekent dat je de mogelijkheden om te leven van sommigen gaat inperken. Maar er is ook het argument van de win-win, dat me steeds beter bevalt, dat we door minder te consumeren een stuk van onze menselijkheid kunnen heroveren als een van de dividenden van dit nieuwe model. Maar dat is wel

niet wat mensen meestal bedoelen met win-win. Het zou ook een wereld kunnen zijn waarin individuele persoonlijke aspiraties niet meer zo vrij zijn als ze waren.

In uw boek geeft u een aanzet voor een nieuwe, ecologische macro-economie. Is er ruimte voor dit verhaal in de instellingen, in de universiteiten? Wordt het opgepikt?

Die ideeën worden op een verrassende manier opgepikt, zeker door een aantal economen. Op een bepaalde manier is de economische wetenschap een steriele wetenschap geworden. Al het spannende werk van bijvoorbeeld het ontwerpen van een macro-economie was zagezegd al gebeurd. De juiste richting die de economie uit zou moeten, was al gekend. De veronderstellingen over technologie werden als een gegeven beschouwd. En toch komen steeds meer economiestudenten naar mij. Ze zeggen dat ze wel al twee jaar cursus volgen, maar nog steeds geen antwoorden hebben gekregen op de vragen naar grenzen, grondstoffen, milieu. Ze vragen waar ze dit ander soort denken kunnen leren. Er is een ontevredenheid binnen de discipline, zeker bij veel studenten, over wat ze leren. Het verraste me, net zoals de reacties van veel economieprofessoren die me zeiden dat ze het boek gebruiken in hun lessen. En er is ook veel interesse bij alternatieve, heterodoxe of ecologische economie. Voor hen is dit idee van een ecologische macro-economie bijna een heilige graal. Er ontstaan nu op heel wat plaatsen nieuwe initiatieven. Deels dankzij het boek, maar ook omdat het boek inspeelt op een idee dat al langer bij velen leefde.

Praten over een andere welvaart die minder consumptiegericht is, over kwaliteit van leven betekent dat je op een terrein komt dat veel mensen als 'privé' zullen beschouwen. Consumeren wordt vaak al bijna als een burgerrecht gezien. Maar als we dit willen veranderen, wat kan dan de rol van de overheid zijn?

Wat me echt duidelijk werd bij het schrijven van het boek is dat de overheid belangrijk is. De ideologie van een 'overheidsloze maatschappij' is zelf een mythe. Een schadelijke mythe, die een volledig utopische visie in stand houdt over wat mogelijk is met markteconomieën, en de enorme machtsasymmetrie ontkent die de markt zelf verstoort en grote ongelijkheid creëert. En dit is denk ik niet zo verrassend. Het idee van *governance* of bestuur als een sociaal contract heeft al een lange stamboom. Het sociaal contract gaat erover dat je sommige persoonlijke vrijheden uit handen geeft in ruil voor het algemeen goed en in ruil voor de bescherming van andere persoonlijke vrijheden. En eigenlijk doen we dat al de hele tijd. Roken is een voorbeeld. Het werd altijd beschouwd als een individuele vrijheid voor iedereen, tot we ontdekten dat er enkele sociale consequenties hoorden bij die vrijheid, die we dan ook moesten herstellen. En dat veranderde dan ook de logica van die relatie, en leidde tot wijzigingen in de regelgeving over reclame en roken in publieke ruimtes. Het veranderde al bij al erg snel. Er is ook een verandering gekomen in het begrijpen van hoe een overheid tussen kan of moet komen in persoonlijke vrijheden. Ik wil daarmee niet suggereren dat dat systematisch zou moeten gebeuren product per product en sector per sector. Het is alleszins wel een deel van ons concept van wat *governance* betekent. En dat is wel het enige waarvan je je realiseert dat je het zeker niet weg mag gooien: het idee van *governance*. Dat moet daarom niet gaan over grote en nationale systemen van bestuur. Maar het idee van het creëren van sociale contracten, en dat misschien in een meer herverdeelde maar wel betekenisvolle manier, om om te gaan met persoonlijke vrijheden met het oog op het algemeen belang, is wel erg belangrijk.

Het sociaal contract in de West-Europese welvaartstaten steunt in grote mate op de veronderstelling van voortdurende groei. In het beheer van de sociale zekerheid vinden de sociale partners elkaar in deze veronderstelling. Het idee dat de taart almaar groter kan worden is in die zin aantrekkelijk dat je de armen rijker zou kunnen maken zonder de rijken armer te moeten maken. Welke argumenten zou u gebruiken tegenover mensen van de vakbeweging over het idee van welvaart zonder groei?

Het heeft ook hier te maken met bestuur, met governance. En dat moeten we herdenken. Ik heb veel begrip voor de positie van de betrokkenen. Uit mijn eigen min of meer vergelijkbare ervaring weet ik hoe het is. Ik was verantwoordelijk voor de organisatie van een onderzoeksgroep, en dan is het handig als je ook toegang hebt tot financiële middelen. Je kunt er dan voor zorgen dat mensen een baan hebben, naar congressen kunnen gaan, onderzoeksmiddelen hebben enzovoort. In zo'n positie heb je dus ook invloed en macht, alleszins zolang je toegang hebt tot die uitbreidende middelen. Als je dat idee van toenemende middelen wegneemt, dan vraag je van overheden en landen om zichzelf te herdefinieren, om iets anders te worden dan wat ze waren in het verleden. Het oorspronkelijk idee van een sociaal contract was wel heel anders. Het ging er niet over dat we een aantal vrijheden uit handen gaven aan een overheid om ons rijker te maken. Het ging er wel over dat een evenwicht zou behouden blijven tussen persoonlijke vrijheid en algemeen goed. De behoefte aan dat soort mechanismen blijft nog altijd bestaan. Het is dus aan overheden om economische stabiliteit te bewaken, ook als ze niet noodzakelijk groei promoten. Overheden moeten sociale zekerheid garanderen, voor wat betreft gezondheid, onderwijs en welzijn. Er is een toenemende erkenning van de rol van de overheid als een plaats die instaat voor het algemeen goed. En op die plaats kun je ook beslissen wat het best op welk niveau gebeurt: wat in de gemeenschap, wat op lokaal niveau, of stedelijk of regionaal. Maar het zal ook gebeuren in relatie tot een aantal eisen dat op bovennationaal niveau worden vastgelegd. Het idee van governance wordt dus in wezen breder gemaakt en zakt dus niet in elkaar. Het is een immense uitdaging, maar voor die uitdaging is het sociaal contract meer en niet minder van belang.

In uw boek heeft u het ook over de erosie van sociaal kapitaal. U zegt daarover dat dat fenomeen nog te weinig onderzocht is tot nu toe. U houdt een pleidooi voor het herstellen van het sociaal kapitaal. Zo'n idee kan misschien vrij conservatief lijken in de oren van linkse mensen.

Er is al wel eens gesuggereerd dat er een zeker conservatief element in mijn verhaal zit, ook in de beschouwingen over 'nieuwigheid' (novelty) als aandrijver van consumptie en over innovatie. Het kan zijn dat het een zekere aansluiting vindt bij een oudere, meer conservatieve traditie. Maar ook linkse mensen hebben aandacht gevraagd voor de erosie van de gemeenschap. In de aanloop naar het schrijven van het boek hadden we een interessante vergadering met iemand van de linkse denktank Compass en ook iemand van een rechtse denktank die betrokken was bij het beleid van Cameron. Er was op dat moment bij ons een groot debat over de erosie van sociaal kapitaal en gemeenschap, de 'sociale recessie' zoals het toen genoemd werd. En er bleek een enorme overeenstemming over het idee van sociale erosie en het ondermijnen van gemeenschappen. Het verschil was dat ze een heel andere mening hadden over de oorzaken van en de oplossingen voor dat verschijnsel. Voor links had het allemaal te maken met de inbreuken van het kapitalisme, met de 'commodificatie' van de

publieke ruimte. En als dat klopt, dan is sociale erosie wel degelijk een zaak van links. Rechts was er daarentegen van overtuigd dat de sociale erosie werd veroorzaakt door een te zware staat die te veel tussenkwam in het leven van mensen. Het beleid van de nieuwe regering richt zich op *big society*. Het steunt op het idee dat wanneer je de overheid wegneemt en gemeenschappen de kans geeft zichzelf te ontwikkelen en organiseren, het sociaal kapitaal terug zal komen. En dat klopt duidelijk niet. Wat links zegt over het kapitalisme en de commodificatie van de publieke ruimte is te goed en voor een te lange tijd al gedocumenteerd om te geloven dat zal gebeuren waar rechts nu op hoopt.

De slotvraag. Wat was de meest verrassende reactie die je kreeg op het boek tot nu toe?

Toch misschien wel de enorme 'honger' voor het verhaal van dit boek. Als ik echt had geweten wat me zou overvallen na de publicatie van het boek, toen ik zat te schrijven, en in wezen gewoon de logica van een aantal argumenten doortrok tot het einde, dan had ik misschien even nagedacht. Niet dat ik het anders had gedaan, maar het heeft me wel overvallen. Het maakt me ook nederig, te zien vanwaar al die reacties komen. Zo worden de '12 stappen' die in het boek worden voorgesteld, uitgewerkt door een groep van economen in Papoea-Nieuw-Guinea. Ik had een twee uur durende videoconferentie om met hen door te nemen hoe ze het zouden doen. Dat was merkwaardig, want het boek is in de eerste plaats geschreven voor de rijkere industrielanden. Er waren ook veel onverwachte reacties uit de wereld van de economische wetenschap. Ik had niet verwacht dat mijn boek een studietekst zou worden van een cursus economie in de Verenigde Staten vanaf dit najaar.

Interview: Jan Mertens